

Μνήμων

Τόμ. 10 (1985)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ

Δ. ΑΝΩΓΕΙΑΤΗΣ: Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από περιηγητές (1800-1821) ● Μ. ΚΟΥΒΑ - ΚΑΡΑΛΕΚΑ: Κατάλογος 'Ιστορικού 'Αρχείου Ζακύνθου ● Δ. ΛΟΥΛΕΣ: 'Η δολοφονία του Ι. Καποδίστρια και ή Ρωσία ● Κ. ΝΤΟΚΟΣ: 'Η μετοικασία των 'Αθηναίων στην Πελοπόννησο και ή πρώτη φάση του 'Επαναστατισμού τους (1688 - 1691) ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Συμβολή στην ιστορία της 'Ελληνικής 'Αριστοκρατίας (1849 - 1857) ● ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΔΑΙΑ: 'Η 'Εθμική παράδοση στην 'Ονοματοποιία και ό Διαφορισμός. 'Ενα παράδειγμα από την 'Αχαΐα ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ: 'Εμμανουήλ Τροχάνης. 'Ενας μέσος δάσκαλος του ΙΗ' αιώνα ● ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ: 'Η 'Εφημερίδα «Καμπάνια», «'Εργατοί των 'Εσόδων και των ντόπιων επιχειρήσεων», Μυτιλήνη 1923 - 24 ● Φ. ΗΛΙΟΥ: Δέκα 'Εκδόσεις της τυπογραφίας Γλακή με 'Επιμέλεια του 'Αββα Γραβενίτου ανά χρόνια 1673-1674 ● ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ - ΚΑΤΣΙΔΑΚΗ: 'Ο ρόλος της Διάσκεψης του Λονδίνου στην πτώση του 'Αγιοσπίνου Καποδίστρια ● Κ. ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ: Οι 'Εμπορικές συντροφιές στη Λευκάδα σύμφωνα με το 'Αρχείο του Γ. Ζαμπέλη (1734-1743) ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Μεθιστορήματα, αγορά και παραγωγή του βιβλίου, Σκέψεις γύρω από μία πληροφορία των μέσων του 19ου αιώνα ● Φ. ΗΛΙΟΥ: 'Εκδόσεις των «'Ανδραγαθειών Μιχαήλ Βασιλόπουλου» και ένας βιβλιοκατάλογος του Βορτοί ● Γ. ΚΥΠΡΟΜΗΛΙΔΗΣ: 'Ο Κερφός μελετητής του Βενήθι ● ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΜΠΑΛΑΤΑ: 'Αποστολές βιβλίων στη βιβλιοθήκη της Χίου. Στοιχεία από την 'Αλληλογραφία 'Αδαμάντιου Κοραή και 'Αλέξανδρου Βασιλείου (1799-1817)

ΑΘΗΝΑ 1985

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΤΡΟΧΑΝΗΣ. ΕΝΑΣ ΜΕΣΟΣ ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΟΥ ΙΗ' ΑΙΩΝΑ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

doi: [10.12681/mnimon.333](https://doi.org/10.12681/mnimon.333)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΥΛΟΥΡΗ Χ. (1985). ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΤΡΟΧΑΝΗΣ. ΕΝΑΣ ΜΕΣΟΣ ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΟΥ ΙΗ' ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 10, 202-211. <https://doi.org/10.12681/mnimon.333>

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΤΡΟΧΛΗΝΗΣ
ΕΝΑΣ ΜΕΣΟΣ ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΟΥ ΙΗ' ΑΙΩΝΑ

Στά 1775 γράφτηκε στη Σίφνο από ένα δάσκαλο της Κυνουρίας, τὸν Ἐμμανουήλ Τροχάνη, ἓνα ἐπικό ποίημα¹: 783 «Στίχοι Ἡρωϊκοὶ εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Σωφρόνιον, ἐν οἷς λεληθότως περιέχει καὶ ὅπως δεῖ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον». Στὸ γραμμένο σὲ δακτυλικὸ ἐξάμετρο ποίημα προτάσσονται ἐπιστολὴ καὶ ἐξάστιχο «ἠρωελεγειον» πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Σωφρόνιο Β' (1775-1780). Τὸ ὅλο ἔργο ἀποτελεῖ ἓνα χάρτινο τεύχος 30 φύλλων (28,5 ἐκ. ὕψος × 20 ἐκ. πλάτος)². Ἡ μορφή του δίνει τὴν ἐντύπωση μαθηματαρίου: ἀραιὴ τοποθέτηση τῶν στίχων καὶ ἰδιόχειρα σχόλια στὰ περιθώρια. Προφανῶς ὁ Τροχάνης εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ μορφή τῶν μαθηματαρίων ποὺ κυκλοφοροῦσαν τότε γιὰ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Παρόλο ποὺ δὲ διακρίνεται γιὰ τὴν πρωτοτυπία του, τὸ ἔργο μπορεῖ νὰ μᾶς δια φωτίσει γιὰ τὸ ἐπίπεδο τῶν ἀφανῶν δασκάλων τῶν ἐπαρχιακῶν κέντρων, αὐτῶν ποὺ δὲ δίδασκαν στίς μεγάλες σχολές καὶ ἀκαδημίες. Ἄπ' αὐτὴ τὴ σκοπιά, ἀποτελεῖ μέτρο σύγκρισης καὶ τεκμήριο γιὰ τὸ μέσο πολιτισμικὸ ἐπίπεδο τῆς ἐποχῆς. Ἡ προσωπογράφηση τοῦ συγγραφέα του, τοῦ Ἐμμανουήλ Τροχάνη, εἶναι λοιπὸν χρήσιμη ἀκριβῶς μέσα στὴν ἴδια προοπτικὴ.

* Εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴ κ. Β. Βλ. Σφυρόερα γιὰ τὴν καθοδήγησή του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἔρευνας, καθὼς καὶ τὸν λέκτορα κ. Ι. Κ. Προμπονᾶ γιὰ τὴ συμβολή του στὴ φιλολογικὴ ἀνάλυση τοῦ ποιήματος τοῦ Ἐμμ. Τροχάνη.

1. «Ἐφιλοπονήθη ἐν τῇ νήσῳ Σίφνῳ κατὰ τὸ ἀποσ' ἔτος τὸ σωτήριον παρ' ἔμοῦ Ἐμμανουήλ Τροχάνη τοῦ Λάκωνος» (φ. 30).

2. Ἄνηκει στὰ χειρόγραφα τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου Κωνσταντινουπόλεως μὲ ἀρ. 339 (παλαιὰ ἀρίθμηση Κ. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1872, τ. Α', σ. 294) καὶ 452 (νέα ἀρίθμηση Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, Πετροῦπολη 1915, τ. Ε', σ. 16-17, ὅπου ὑπάρχει καὶ περιγραφή τοῦ ἔργου). Τὸ ἔργο περιγράφει ἐπίσης ὁ πρ. εβ. Κωνσταντῖνος Μωραϊτάκης, «Συμπληρωματικὸς κατάλογος κωδίκων τοῦ ἐν Φαναρίῳ Κωνσταντινουπόλεως Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου» *Ἐκδοσιολογία* 10 (1935) 330. Ἐξάλλου ὁ Θ. Κ. Βαγενᾶς στὸ ἔργο του *Ἱστορικὰ Τσακωνιάς καὶ Λεωνιδίου*, Ἀθήνα 1971, ἀφιερώνει ὀλόκληρο κεφάλαιο στὸν Ἐμμανουήλ Τροχάνη (σ. 199-202), ὅπου καὶ παραθέτει τὴν περιγραφή τοῦ Παπαδοπούλου - Κεραμέως (σ. 201). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴ μόνη ὡς τώρα μελέτη γιὰ τὸν Ἐμμ. Τροχάνη. Ὁ καθηγητὴς Β. Βλ. Σφυρόερας σκόπευε ἐπίσης ν' ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα. Βλ. «Θεοδῶρτος Σαλούφας καὶ ἄλλοι ἀρχιερεῖς Ρένοντος καὶ Πραστοῦ κατὰ τὸ ΙΗ' αἰ.». *Πελοποννησιακὰ Ζ'* (1969-70) 404 σημ. 1.

Ὁ Ἐμμανουὴλ Τροχάνης ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγιους - δασκάλους τοῦ β' μισοῦ τοῦ ΙΗ' αἰώνα. Ὁ ἴδιος ὑπογράφει ὡς «Λάκων», καταγόταν ὁμοίως ἀπὸ τὸν Πραστό τῆς Τσακωνίδας (Κυνουρίας). Ἀνῆκε σὲ πλούσια καὶ μορφωμένη οἰκογένεια. Οἱ Τροχαναῖοι ἀναφέρονται ὡς πρόκριτοι τῆς περιοχῆς τους μαζί με ἄλλους στὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Χρυσανθόπουλου³, καθὼς καὶ ὡς «τίμιοι ἄρχοντες» σὲ ἐπιγραφή τοῦ 1711 ἐντοιχισμένη στὴ μονὴ Ὁρθοκωστῆς⁴. Φαίνεται πὼς ἡ οἰκογένεια ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΗ' αἰ. διέθετε ἀρκετὴ περιουσία ὥστε νὰ χρηματοδοτεῖ ἀνακαινιστικὲς ἐργασίες σὲ μονὲς τῆς περιοχῆς⁵. Ὁ Deffner ἄλλωστε τὴ θεωρεῖ ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ παλαιῆς καὶ ὀνομαστὲς τσακωνικὲς οἰκογένειες⁶. Ἀργότερα, στὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21, μέλη τῆς οἰκογένειας θὰ ἀγωνισθοῦν καὶ θὰ ἐνισχύσουν οἰκονομικὰ τὸν Ἀγώνα. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀναγνώστη Τροχάνη ποὺ συνεργαζόταν σὲ ναυτιλιακὲς ἐπιχειρήσεις μετὰ τὸν Χατζηπαναγιώτη στὸ Λεωνίδι⁷ καὶ πρόσφερε στὸν Ἀγώνα 23.209 γρόσια⁸.

Ἡ οἰκογενειακὴ αὐτὴ παράδοση φαίνεται λοιπὸν πὼς δημιούργησε καὶ γιὰ τὸν Ἐμμανουὴλ Τροχάνη τὶς εὐνοϊκὲς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ καλύτερη μόρφωση. Σὲ ἔγγραφο ποὺ ἔχουν ἤδη ἐκδοθεῖ, τὸν συναντᾶμε γιὰ πρώτη φορά στὶς 19 Μαΐου 1753, ὅταν συντάσσει καὶ ὑπογράφει ὡς μάρτυρας ἕνα δικαιοπρακτικὸ ἔγγραφο⁹. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ἐνῶ

3. Καλ. Καλλούτσης, *Κυνουριακά*, Ἀθήνα 1930, σ. 58.

4. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή βλ. Γιάννης Κούσκουνας, «Ἡ μονὴ Ὁρθοκωστῆς», *Κυνουριακὴ Ἐπιθεώρηση*, Α' τευχ. 6 (Δεκ. 1937, Φεβρ. 1938), 177-180. Ἐπίσης Μ. Deffner, «Drei Zaconische Heiratsprotocollen», *Archiv für mittellund neugriechische Philologie* τ. I, Ἀθήνα 1880, σ. 180.

5. Παρόμοιες μετὰ τῆς μονῆς Ὁρθοκωστῆς ἀνακαινιστικὲς ἐργασίες ἀναφέρονται καὶ στὴ μονὴ Ἐλώνης. Βλ. Γ. Ν. Δεληγιάννης, «Ἡ Ἱερά Μονὴ Ἐλώνης», *Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας*, 10 τευχ. Δ' (1929), 91. Ἐπίσης ἡ μονὴ τοῦ Ἐγκλειστοῦριου — σύμφωνά μετὰ τὴν παράδοσιν ποὺ ὑπάρχει — κτίστηκε τὸ 1700 ἀπὸ τὸν καπετὰν Κωνσταντῆ Τροχάνη καὶ τὸν Ἰωάννη Μετερτίκα. Βλ. Τ. Γριτσόπουλος, «Χριστιανικὰ Μνημεῖα Πραστοῦ», *Πελοποννησιακά*, ΙΒ' (1977), 194.

6. Μ. Deffner, *δ.π.*, σ. 180.

7. Β. Κρεμμυδάς, *Ἀρχεῖο Χατζηπαναγιώτη, τ. Α' (Χατζηπαναγιώτης - Πολίτης)*, Ἀθήνα 1973, σ. 15, 20, 44, 50, 110, 140, 141, 162. Ὁ Κρεμμυδάς θεωρεῖ τὸν Ἀναγν. Τροχάνη ὡς ἕνα ἀπὸ τοὺς πλουσιότερους Πελοποννησίους.

8. Βλ. Καλ. Καλλούτσης, *δ.π.*, σ. 69. Ἐπίσης φάκελλος «Ἀναγνώστης Τροχάνης», Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, καὶ Στεφ. Ι. Μακρυμύχας, «Τσακωνικά προικοσύμφωνα τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰ.», *Πελοποννησιακά*, Η' (1971), 395. Ἐπιπλέον ἀνέκδοτα ναυτιλιακὰ ἔγγραφα, διαφωτιστικὰ γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦ Λεωνιδίου μετὰ τὸ Αἰγαῖο καὶ κυρίως τὶς Σπέτσες, βρίσκονται στὴν κατοχὴ τῆς οἰκογένειας Τροχάνη.

9. Τ. Γριτσόπουλος, «Ἡ κατὰ τὴν Κυνουρίαν μονὴ τῆς Παλαιοπαναγιᾶς, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἀρκαδικὴν ἱστορίαν», *Θεολογία*, 22 (1951) 479 σημ. 3.

σ' αυτό το έγγραφο υπογράφει ως Μανόλης Γεωργίου Τροχάνης, σέ άλλο έγγραφο της 1ης Αύγουστου 1758 υπογράφει ως Τροχάνης¹⁰. Η αλλαγή αυτή παρατηρείται στα όνόματα δλης της οικογένειας, που από Τροχάνηδες γίνονται Τροχάνηδες. Τη μεταβολή επισήμανε ο Deffner, ο όποιος γράφει ότι ο Έμμ. Τροχάνης ήταν ο πρώτος που έγραψε το όνομά του με «ο» αντί «ου», επειδή προφανώς θεωρούσε ότι προέρχεται από τη λέξη «τροχός»¹¹.

Ίσως ή μεταβολή αυτή δεν είναι άσχετη με την άγνωστη ως τώρα μαθητεία του Τροχάνη στην Άθωνιάδα Σχολή, ή όποια τοποθετείται ακριβώς σ' εκείνα τά χρόνια. Η πληροφορία προκύπτει μόνο από το έργο του «Στίχοι Έρωϊκοί», όπου διηγείται τη μετάβαση, την παραμονή και την αναχώρησή του από τον Άθω (στ. 515-533). Έδώ αναφέρει και τη μαθητεία του κοντά στον Εϋγένιο Βούλγαρη, που δίδασκε εκείνο το διάστημα στην Άθωνιάδα. Άλλά ο Τροχάνης δε στάθηκε ικανός ν' άντέξει τις στερήσεις και τις κακουχίες της άσκητικής ζωής. Η φτώχεια, «σπουδής αντίπαλος» κατά την έκφραση του, και ή άρρώστια τον ανάγκασαν νά επιστρέψει στην πατρίδα του τον Πραστό. Η επιστροφή αυτή πρέπει νά τοποθετηθεί όπωσδήποτε πριν το 1758 ή έστω στις άρχες αυτής της χρονιάς¹². Με τά γραφόμενα του Τροχάνη συμφωνεί και ή πληροφορία ότι γύρω στα 2/3 τών μαθητών της Σχολής ήταν άποροι κι ότι άρκετοί, «έγγυς τών ιεσσαράκοντα», βρέθηκαν στην ανάγκη νά άποχωρήσουν¹³. Για την πενία του θα μιλήσει ο Τροχάνης άλλες δύο φορές μέσα στο έργο του. Κατά την αντίληψη της εποχής βέβαια, πλοϋτος και σοφία δε συμβιβάζονται. Χαρακτηριστική είναι ή εικόνα του «δυστήνου σοφού» που ο ίδιος δίνει : περιπλανιέται φτωχός και πειναλέος σά ζητιάνος, χωρίς καμιά άμοιβή (στ. 751-764).

Μετά το 1760 βρίσκουμε τον Έμμ. Τροχάνη δάσκαλο στον Πραστό. Άπό έδω θα φύγει άνάμεσα στα 1770 και 1775 για νά πάει στη Σίφνο. Η μετάβαση αυτή έρμηνεύτηκε ως φυγή εξαιτίας της άνάμειξής του στα Όρλωφικά¹⁴. Στο ποίημά του δεν αναφέρει τίποτα για τέτοιου είδους

10. Ίωάννα Γιανναροπούλου, «Δικαιοπρακτικά Έγγραφα εκ της μονής Ρεοντινού», *Πελοποννησιακά*, Η' (1971), 218, άρ. έγγράφου 23.

11. M. Deffner, *δ.π.*, σ. 181.

12. Έφόσον τον Αύγουστο 1758 υπογράφει ως μάρτυρας στον Πραστό (βλ. παραπάνω σημ. 10).

13. Άλκης Άγγέλου, «Τό χρονικό της Άθωνιάδος», *Νέα Έστία*, Χριστούγεννα 1963, σ. 97. Πβ. Έπίσης κώδικα 2952 της Έθνικής Βιβλιοθήκης (*Έκτεηρία ως εκ τών μαθητών της Σχολής*, σ. 150).

14. Θ. Κ. Βαγενάς, *δ.π.*, σ. 200. Με τά Όρλωφικά συνδέουν επίσης την αναχώρηση του Τροχάνη ο Φ. Κουκουλές, «Τά Σχολεία της Κυνουρίας κατά τό πρώτον ήμισυ του

δράση. Πάντως ἀκόμα κι ἂν ὁ ἴδιος δὲν ἀνέλαβε ἐπαναστατική δράση, ἦταν γενικότερη ἢ ἀναστάτωση στὴν Πελοπόννησο μετὰ τὰ Ὁρλωφικά καὶ πολλοὶ ἔφυγαν τότε στὰ νησιά. Στὴ Σχολὴ τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου τῆς Σίφνου θὰ διδάξει γιὰ μιὰ δεκαετία (1775-1785)¹⁵. Στὴ συνέχεια θὰ ἐπιστρέψει στὸν Πρασοτὸ γιὰ νὰ διδάξει μέχρι τὸ 1800¹⁶, ποὺ φαίνεται πὼς εἶναι καὶ ἡ χρονιὰ τοῦ θανάτου του¹⁷.

Ἔργα τοῦ Τροχάνη εἶναι ἐπίσης δύο ἔμμετρος ἐπιγραφές ἐντοχιτισμένες σε ναοὺς τῆς Κυνοῦριας. Ἡ πρώτη (τοῦ 1762) βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Ν. πύλη τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στὸν Πρασοτὸ¹⁸ :

ΕΥΜΕΝΕΤΕΙΡΑ ΑΝΑΣΣΑ
ΤΕΟΙΣ ΠΡΟΠΟΛΟΙΣΙΝ Ο
ΠΑΣΕ ΔΩΡΑ ΠΡΟΣΕΡΧΟΜΕΝΟΙΣ
ΟΛΒΙΑ ΩΩ ΤΕΜΕΝΕΙ ΤΕΥΞΑΝ

ΙΘ' α.ί., Ἐπιθ. Αθηνῶν, ΛΘ' (1927), 106 καὶ ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, 1936, τ. Α', σ. 310, ὁ ὁποῖος στηρίζεται στὸν Κουκουλέ. Ἀκόμη ὁ Τ. Γριτσόπουλος, «Ἡ Πελοποννησιακὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωση», *Πρακτικὰ Β' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Α' τόμου, Ἀθήνα 1981 - 82, 274.

15. Γιὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ Τροχάνη στὴ Σίφνο ἀναφέρουν ὅλοι ὅσοι ἔχουν γράψει γι' αὐτὸν, ἂν καὶ μὲ ἀρκετὲς ἀνακρίβειες, Εἰδικότερα βλ. Κ. Γκιών, *Ἱστορία τῆς νήσου Σίφνου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, μετὰ τῆς περιγραφῆς τῶν ἀρχαίων αὐτῆς μεταλλείων χρυσοῦ καὶ ἀργύρου*, Σύρος 1876. Σ. Συμεωνίδης, «Τὰ γράμματα στὸ νησι τῆς Σίφνου (1650-1833)», ἀνάτυπον ἐκ τῆς ἐφημ. *Κυκλαδικῶν Φῶς*, Πειραιᾶς 1962, καὶ Κ. Ναυπλιώτης, *Κυκλαδικὰ ἤτοι συλλογὴ σημειωμάτων περὶ Κυκλάδων καὶ Κυκλαδιτῶν*, Ἀθήνα 1930.

16. Βλ. «Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ Ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἀναγνώστη Κοντάκη», *Κυνοῦριακὴ Ἐπιθεώρηση*, Α' τεύχ. 1 (Δεκ. 1936), 9-10. Στὸ «Σημειωματᾶριο τοῦ Ἀγωνιστοῦ» ποὺ δημοσίευσε ὁ Δ. Καμπούρογλου στὴν *Ἐστία* (21.4.1914) ἀναφέρεται ὅτι ὁ Τροχάνης δίδαξε στὸν Πρασοτὸ τὰ χρόνια 1790-1800. Ἄς σημειωθεῖ συμπληρωματικὰ ὅτι καὶ ὁ Villoison ἀναφέρει τὸ 1788 κάποιον «διδάσκαλον» στὸν Πρασοτὸ ποὺ φαίνεται πὼς εἶναι ὁ Τροχάνης. (Ὁμήρου Ἰλιάς σὺν τοῖς σχολίοις. *Homeri Ilias ad veteris codicis Veneti fidem recensita. Scholia in eam antiquissima ex eodem codice aliisque nunc primum edidit cum asteriscis, obeliscis aliisque signis criticis Joh. Baptistae Caspar d' Anse de Villoison*, Venetiis, typis et sumptibus Fratrum Coleti, 1788, σ. XLIX).

17. «σχολαρχῶν ἐκεῖσε μέχρι τῆς ἀποβιώσεώς του» (Ἀμβρ. Φραντζῆς, *Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, τ. Ι, 1839, σ. 83). Ὡς μάρτυς υπογράφει ὁ «διδάσκαλος Ἐμμανουὴλ Τροχάνης» σὲ ἔγγραφο ἀπὸ τὴ μονὴ Ὁρθοκοστᾶς (15 Αὐγούστου 1796). Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ χρονικὰ τελευταία γνωστὴ μαρτυρία γι' αὐτὸν ΕΒΕ Α 10562).

18. Παραθέτω τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Τ. Γριτσόπουλου, «Χριστιανικὰ μνημεῖα Πρασοτοῦ», *Πελοποννησιακά*, ΙΒ' (1977), 183, ἡ ὁποία δὲ συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Γ. Θ. Παπαγεωργίου, *Ἡ ἱστορία τοῦ Πρασοτοῦ*, Ἀθήνα 1970, σ. 89. Τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Παπαγεωργίου χρησιμοποιοῖ ὁ Στ. Ι. Μακρυμίχαλος, *δ.π.*, σ. 393 καὶ ὁ Θ. Κ. Βαγενᾶς *δ.π.*, σ. 201.

ΟΠΕΡ ΠΡΑΣΟΥ ΝΑΟΣ ΗΡΕ ΣΕ ΔΑ
 ΠΑΝΗΣΙΝ ΣΠΟΥΔΗ ΗΔΕ ΠΟΝΩ
 ΕΙΝΕΚΑ ΜΝΗΜΟΣΥΝΗΣ
 ΕΥ ΤΕ ΡΕΟΝΤΟΣ ΕΗΝ ΔΙΕΠΩΝ
 ΚΛΘΕΔΡΗΝ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ
 ΠΟΙΗΤΗΣ Δ' ΕΠΕΩΝ ΕΜΜΑ
 ΝΟΗΛ ΤΡΟΧΑΝΗΣ ΑΨΕΒ'
 ΕΠΙΣΤΟΥ ΟΝΤΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
 ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ

Ἡ δευτέρα ἐπιγραφή (τοῦ 1795) βρίσκεται στὸ ναὸ τῆς Ἁγ. Κυριακῆς τοῦ Λεωνιδίου, ἢ ὁποία — ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο — ἔχει μεταφερθεῖ στὸ Λεωνίδιο ἀπὸ ἐκκλησία τοῦ Πραστοῦ¹⁹:

† ΤΟΝΔΕ ΝΕΩΝ ΠΡΑΣΟΥ ΝΑΕΤΑΙ ΑΝΕΚΑΙ
 ΝΙΣΑΝ ΩΔΕ, ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΑΓΙΗΣ ΣΗΜΑ
 ΘΕΟΦΡΟΣΥΝΗΣ. ΜΝΩΕΟ ΤΩΝΔΕ ΘΕΟΥ
 ΛΟΓΕ ΔΜΩΩΝ ΚΟΣΜΟΔΟΜΗΤΟΡ,
 ΣΕΥ ΕΝΙ ΚΟΙΡΑΝΙΗ ΛΑΜΠΡΑ ΕΛΕΥ
 ΣΟΜΕΝΟΣ. ΕΚΤΙΣΘΗ ΜΕΝ ΟΥΤΟΣ Ο ΠΕΡΙΚΛΑΥΤΟΣ ΝΑΟΣ
 ΕΠΙ ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΡΕΟΝΤΟΣ, ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗ
 ΡΙΩ ΑΨΨΕ' - ΙΟΥΛΙΟΥ ΙΓ'
 ΗΝ Δ' ΕΠΙΣΤΑΤΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΘΕΟΔΩ
 ΡΟΣ ΣΚΑΡΜΠΟΥΝΗΣ
 ΠΟΙΗΤΗΣ Δ' ΕΠΕΩΝ ΕΜΜΑ
 ΝΟΗΛ ΤΡΟΧΑΝΗΣ.

Στὸν Τροχάνη ἀποδίδεται ἐπίσης καὶ μιὰ τρίτη ἐπιγραφή σὲ βρύση. τῆς κεντρικῆς πλατείας τοῦ Πραστοῦ²⁰. Ἡ πατρότητα ὁμως τῆς ἐπιγραφῆς μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἀφοῦ ἔχει γραφεῖ τὸ 1738, δεκαῆξι δηλ. ὀλόκληρα χρόνια πρὶν τῆ μετάβαση τοῦ Τροχάνη στὸν Ἄθω.

Τὸ κύριο ἔργο τοῦ Τροχάνη εἶναι τὸ πολύστιχο ποίημά του πρὸς τὸν πατριάρχη Σαφρόνιο. Ὡς πρὸς τὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενο, τὸ ἔργο δὲν ἔχει — ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε — καμιά πρωτοτυπία. Πέρα ἀπὸ μιὰ ὀλοφάνερη προσπάθεια γιὰ ἐπιτήδευση πνεύματος, ποὺ ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο τῶν περισσότερων συγχρόνων του συγγραφέων, ὁ Τροχάνης φαίνεται νὰ θέλει νὰ παρουσιάσει σ' αὐτὸ τὸ ποίημα ὄλες του τίς γνώσεις καὶ νὰ προκαλέσει τὸ θαυμασμὸ τοῦ ἀναγνώστη. Ὁ χαρακτήρας τοῦ ἔργου του εἶναι περιγραφικὸς καὶ διδακτικὸς. Ὁ ἴδιος γράφει ὅτι «τέχνης καὶ σκέψεως ταυτὶ τὰ ἔπη ἐνήρμοσε ποδηγέτην ἔχων εἰς μὲν τὰς λέξεις καὶ τοῦ μέτρου τὸ ὕψος τὸν κορυφαῖον τῶν ποιητῶν Ὅμηρον, τὸν δὲ νοῦν τὴν ἀλή-

19. Β. Βλ. Σφυρόερας, *δ.π.*, σ. 403 καὶ Θ.Κ. Βαγενάς, *δ.π.*, σ. 201-2, ὅπου ὁμως γράφει ΑΨΩΕ' ἀντὶ ΑΨΨΕ'.

20. Deffner, *δ.π.*, σ. 181. Μ. Τσάκωνας, «Ἡ ὕδρευση τοῦ Πραστοῦ», *Χρονικά Τσακῶνων*, Δ' (1974), 102, Τ. Γριτσόπουλος, *δ.π.*, (βλ. παραπάνω σημ. 5, 9, 14).

θειαν». Οἱ δύο κύριες πηγές τοῦ ἔργου του φαίνεται πὼς εἶναι πράγματι ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Σολομῶν. Ὁ Τροχάνης εἶναι καλὸς γνώστης καὶ χειριστὴς τῆς ὀμηρικῆς γλώσσας. Ἡ μίμηση ὁμῶς τοῦ Ὁμήρου σημαίνει τὶς περισσότερες φορές ἀπλή ἀντιγραφή ὀμηρικῶν ἐκφράσεων καὶ στίχων²¹. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπίκληση στὴ μούσα στὴν ἀρχὴ τοῦ ποιήματος καὶ ἡ χρῆση στερεοτύπων ἐκφράσεων τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν²². Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ λεξιλόγιό τοῦ Τροχάνη δὲν εἶναι ἀμιγῶς ὀμηρικό· σημαντικὸς εἶναι ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν λέξεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας. Ὡς πρὸς τὸ μέτρο, ἡ χρῆση τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου εἶναι ἀρκετὰ σωστὴ. Λάθη φυσικὰ ὑπάρχουν, εἶναι ὁμῶς ἐλάχιστα.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου ἔχει ὡς ἀφετηρία του τὴ Σοφία Σολομῶντος. Ὁ Τροχάνης χρησιμοποιεῖ τὰ βασικὰ νοήματα τοῦ Σολομῶντος «παρὰφρασθέντα εἰς ἐποποιίαν» (σχόλ. στοὺς στ. 12-25) καὶ ἐμπλουτισμένα μὲ τὶς προσωπικὲς του γνώσεις, καρπὸ τῆς παραμονῆς του στὸν Ἄθω. Ὑμνεῖ λοιπὸν τὴ σοφία, ἡ ὁποία εἶναι ἡ «δέσποινα πουλυέραστος» τοῦ πατριάρχου Σωφρόνιου. Ἀκολουθώντας πιστὰ τὸν Σολομῶντα, συγκρίνει τὴ σοφία μὲ τὸν ἥλιο, τὴ σελήνη, τ' ἀστέρια, μὲ τὰ ἐπίγεια ἀξιώματα καὶ τὸν πλοῦτον, μὲ τὰ πολύτιμα μέταλλα καὶ τοὺς πολύτιμους λίθους²³, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ δέντρα καὶ τὰ εὐώδη φυτὰ. Αὐτὲς οἱ συγκρίσεις τοῦ δίνουν τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπιδείξει τὶς γνώσεις του γιὰ τοὺς πολύτιμους λίθους καὶ τὰ φυτὰ, καὶ μάλιστα γιὰ τὶς θεραπευτικὰς τὸς ιδιότητες. Ἡ αὐξηση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὶς φυσικὰς ἐπιστῆμες, τὴν ἰατρικὴ καὶ τὴ γεωγραφία ποὺ διαφαίνεται στὴ συγγραφικὴ δραστηριότητα τῆς περιόδου²⁴ μπορεῖ ν' ἀνιχνευθεῖ σὲ μικρότερον βαθμὸ ἴσως καὶ στὸ ἔργο τοῦ Τροχάνη. Ὡς ἐκδήλωση ἑνὸς τέτοιου ἐνδιαφέροντος θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τόσο τὸ πείραμα μὲ ἀμιάντον ποὺ ἀναφέρει πὼς ὁ ἴδιος ἔκανε (σχόλ. στὸν στ. 338), ὅσο καὶ ἡ ἀπαρίθμηση τῶν λαῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (στ. 416-457), ποὺ θυμίζει βέβαια κατὰ κάποιον τρόπο καὶ τὸν περίφημον «Κατάλογο τῶν νεῶν» στὸ Β τῆς Ἰλιάδας. Ἐνα δεῦτερον σημαντικό στοιχεῖο ἀπὸ τὴ Σοφία Σολομῶντος εἶναι ἡ συνάντηση τοῦ πατριάρχου Σωφρόνιου μὲ τὴ σοφία, ὁ ὁποῖος «ἠράσθη τε λίην θηητοῦ κάλλεος αὐτῆς» (στ. 142) καὶ «ἐ-

21. Παραθέτω ἐνδεικτικὰ ὀρισμένα παραδείγματα σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὸ ὀμηρικό κείμενον : ἐπὶ γῆραος οὐδῶ (στ. 163 : X 60, ο 348), τριγλάχινι οἰστῶ (στ. 195 : E 393), πυρὸς αἰθομένοιο (στ. 81 : Z 182), ἄχος αἰνόν (στ. 77 : Δ 169), μαλερόν πῦρ (στ. 339 : στὸν Ὅμηρον τὸ «μαλερόν» εἶναι πάντα ἐπίθετον τοῦ πυρὸς) κ.ἄ. Ἐπίσης οἱ στίχοι 341 καὶ 735-7 ἀποτελοῦν ἀντιγραφή τῶν ὀμηρικῶν E 488 καὶ B 87-89 ἀντίστοιχα.

22. π.χ. «ἔπη ἡμερόεντα προσηῦδα» (στ. 156) καὶ «τὸνδ' ἀπαμβομένη προσέφη» (στ. 160).

23. Σοφία Σολομῶντος, κεφ. Ζ'.

24. Βλ. σχετικὰ Γιάννη Καρῆ, *Οἱ φυσικὰς θετικὰς ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ 18ο αἰώνα*, Ἄθῆνα 1977.

μάτευσε λαβείν περικαλλέα νόμφην»²⁵. Ἡ σοφία γίνεται γιὰ τὸν πατριάρχη ἢ ἰδανικὴ σύζυγος.

Ἡ δευτέρη συνιστώσα τοῦ περιεχομένου τοῦ ποιήματος εἶναι ἱστορική: ἡ δράση τοῦ Σωφρόνιου μέχρι νὰ γίνει πατριάρχης Κωνσταντινούπολης (1775). Ὅπως γράφει στὴν ἐπιστολὴ του, ποὺ προτάσσεται στὸ ποίημα, ὁ Τροχάνης δὲν ἔχει ἄμεση ἀντίληψη αὐτῶν τῶν γεγονότων, ἀλλὰ στηρίζεται σὲ πληροφορίες ποὺ πήρε ἀπὸ τρίτους. Τὰ στοιχεῖα ὅμως ποὺ δίνει εἶναι — τοῦλάχιστον στὸ βαθμὸ ποὺ μποροῦν νὰ ἐλεγχθοῦν — ἀρκετὰ ἀκριβή.

Καταγόμενος ἀπὸ τὴ Χαλυβώνα (Χαλέπι) τῆς Συρίας²⁶, ὁ Σωφρόνιος διδάχθηκε τὰ ἐγκύκλια γράμματα στὰ Ἱεροσόλυμα, στὴ σχολὴ τοῦ Ἰάκωβου Πάτιμου, ἡ ὁποία ἰδρύθηκε τὸ 1737²⁷. Στὴ συνέχεια γίνεται ἐπίσκοπος στὴν πατρίδα του, ὅπου ἀγωνίζεται κατὰ τῶν καθολικῶν, οἱ ὁποῖοι τελικὰ ἐπιτυγχάνουν τὴ φυλάκισή του. Ἀπελευθερώνεται ὅμως ἀπὸ τὰ δεσμά του καὶ διαφεύγει μὲ πλοῖο στὴν Πάτιμο. Χάρη στὴ δράση του ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας ἐκλέγεται μητροπολίτης Πτολεμαΐδας. Τότε ταξιδεύει καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου κηρύττει τὸ λόγο τοῦ εὐαγγελίου. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἐφραὶμ ἀνακηρύσσεται διάδοχός του καὶ πέντε σχεδὸν χρόνια ἀργότερα ἀνεβαίνει στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης. Ὁ Τροχάνης ὑμνεῖ ἰδιαίτερα τὴ ρητορικὴ ἱκανότητα τοῦ Σωφρόνιου²⁸. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι, γιὰ νὰ εἶναι τὸ κήρυγμά του προσιτὸ σὲ ὅλους, δίδασκε σὲ τουρκικὴ γλῶσσα, τῆς ὁποίας ἦταν ἄριστος κάτοχος. «Μεῖλιχον, εὐπρόσιτον, καὶ ἐνηῆ, καὶ εἰρηναῖον» τὸν χαρακτηρίζει ὁ Τροχάνης. Εὐχεται μάλιστα ὁ θάνατος νὰ τὸν βρεῖ στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ἔχει ὑπόψη του ἕξι προηγούμενους πατριάρχες, ποὺ ὄλοι — ἐξαιτίας τῶν συνεχῶν ἐρίδων στίους κόλπους τῆς Ἐκκλησίας —

25. *Σοφία Σολομῶντος* κεφ. η'.

26. Ὁ Τροχάνης δὲν ἀναφέρει ποῖα ἦταν ἡ πατρίδα τοῦ Σωφρόνιου. Ὁ Σέργιος Μακρῶς («Υπομνήματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας» στοῦ Κ. Σαθα, *δ.π.*, τ. Γ', σ. 321) λέει ὅτι καταγόταν «ἐκ τινος κώμης τῶν περιοικῶν τῆς Δαμασκοῦ». Ὁ Ἀθ. Κομνηνός-Υψηλάντης γράφει: «τοῦτου πατρὶς ἦν τὸ ἐν τῇ Εὐφρατησίᾳ τῆς Συρίας Κιλίσι, κείμενον παρὰ τῷ Χαλέπι» (*Τὰ Μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Κωνσταντινούπολη 1870*, σ. 619). Πατρίδα του πάντως θεωρεῖται τὸ Χαλέπι (πβ. Παν. Γ. Νικολόπουλος, «Σωφρόνιος Ε' Ἱεροσολύμων - Β' Κων/πόλεως», *Θρησκ. καὶ Ἱθ. Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 11, Ἀθήνα 1967, σσ. 645-646, ἐπίσης, Μαξίμου τοῦ Συμαίου, «Οἱ ἀπὸ τῆς Ἐκτεῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου Πατριάρχαι τῆς Ἱερουσαλὴμ ἄχρις ἔτους 1810ου», στοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *δ.π.* Γ', 131).

27. Νικ. Α. Φορόπουλος, «Ἰάκωβος Πάτιμος», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἱθολογὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 6, Ἀθήνα 1965, σσ. 643-645.

28. Τὴ ρητορικὴ ἱκανότητα τοῦ πατριάρχη Σωφρόνιου ἐξαιρεῖ καὶ ὁ Σέργιος Μακρῶς, *δ.π.*, σ. 301, 316, 321.

καθαιρέθηκαν καὶ ἐξορίστηκαν καὶ κανένας τους δὲν πέθανε στὸ θρόνο. Κατὰ σύμπτωση, ὁ Σωφρόνιος θὰ εἶναι ὁ πρῶτος, μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ποὺ θὰ πεθάνει ὡς πατριάρχης Κωνσταντινούπολης τὸ 1780.

Φαίνεται λοιπὸν πῶς τὸ «ὄπως δεῖ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον», ποὺ ἀποτελεῖ τὴ διδακτικὴ ὄψη τοῦ ποιήματος, ἔχει ὡς ἀφετηρία τὶς ἔριδες μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων γιὰ οἰκονομικὰ κυρίως ζητήματα, δηλ. γιὰ τὸ ποιὸς θὰ νέμεται τὶς πλουσιότερες ἐπαρχίες. Ἐξαιτίας τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος, ἄλλωστε, ὁ Σωφρόνιος ἀρνήθηκε ἀρχικὰ τὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης, παρὰ τὴν ὁμόφωνη ἐκλογή του ἀπὸ τὴ σύνοδο, γιὰτὶ γνῶριζε «ὡς μεγάλης πνυκὸς ἄστατος εἶαξ». Ὁ Τροχάνης καταδικάζει τοὺς «φαύλους νομῆες», ποὺ κοιτάζουν μόνον τὸ συμφέρον τους καὶ ἐκμεταλλεύονται τὸ ποίμνιό τους. Οἱ ἐπίσκοποι δὲν πρέπει νὰ ἐπιβουλεύονται ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καὶ νὰ φιλονικοῦν ἀλλὰ νὰ εἶναι παράδειγμα τοῦ καλοῦ γιὰ τὸ λαό. Καθῆκον τοῦ ἐπισκόπου δὲν εἶναι μόνον νὰ κηρύσσει τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ μὲ πράξεις νὰ ἐπικυρώνει τὰ λόγια του. Ὁ ἐπίσκοπος πρέπει νὰ εἶναι ἕξω ἀπὸ βιοτικὰ «μελήματα καὶ περισπασμοὺς» καὶ νὰ ἀγρυπνεῖ γιὰ τὸ ποίμνιό του, τρέφοντας ἔρωτα πρὸς τὴ νύμφη του, δηλ. τὴν ἐκκλησία του (σχόλ. στοὺς στ. 686-7). Θὰ ἔλεγε κανεὶς πῶς οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς τοῦ Τροχάνη ἔχουν περισσότερο στηλιτευτικὸ παρὰ διδακτικὸ χαρακτήρα. Καὶ δημιουργεῖται τὸ ἐρώτημα μήπως μέσα σ' αὐτὰ τὰ λόγια θὰ μπορούσε νὰ διακρίνει κανεὶς μιὰ κάποια ἀντικληρικὴ στάση, στάση ποὺ ὑποδηλώνεται ἐνδεχόμενα καὶ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη ἐκ μέρους τοῦ τῆς μοναχικῆς ζωῆς στὸν Ἄθω.

Τόσο στὴν ἐπιστολὴ ὅσο καὶ στὸ ἠρωελεγεῖο καὶ στὸ ποίημα ἀνιχνεύονται περισσότερο ἢ λιγότερο εὐκολα ἐπιρροὲς καὶ δάνεια ἀπὸ διάφορες περιοχές. Ἡ πρόταξη ἑνὸς ἠρωελεγεῖου στὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ἦταν ἀρκετὰ συνηθισμένη, ἐνῶ ἡ ἐπιστολὴ περιέχει ἐκφράσεις — κοινὸς τόπος στὴν ἐπιστολογραφία τῆς ἐποχῆς²⁹. Στὸ ὅλο ἔργο εἶναι βέβαια προφανῆς ἡ ἐπιρροή τοῦ Βούλγαρη. Αὐτὴ διακρίνεται τόσο στὴ γενικότερη μορφή τοῦ ἔργου — τὴ γλώσσα γιὰ παράδειγμα³⁰ — ὅσο καὶ σὲ εἰδικότερα

29. Γιὰ τὰ ἠρωελεγεῖα βλ. Μαργαρίτης Κωνσταντινίδης, «Συλλογὴ στίχων καὶ ἐπιγραμματῶν ἀπαντωμένων ἐν τῇ προμετωπίδι, ἢ ἐν τῷ προοίμῳ, ἢ ἐν τῷ τέλει διαφόρων ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 19' ἑκατονταετηρίδος ἑλληνικῶν ἐκδόσεων», ἐφ. *Νέα Ἡμέρα* Τεργέστης, ἀρ. 1867-1876 (12/24-9-1910 ὡς 13/26-9-1910). Τὸ φωτοτυπημένο σῶμα μοῦ παραχώρησε ὁ κ. Τρ. Σκλαβενίτης. Γιὰ τὴν ἐπιστολογραφία βλ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία*, Βασικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 43, Ἀθήνα, Ἀετός, 1955.

30. Πβ. Εὐγένιος Βούλγαρις, *Τῆς Αἰνεῖδος Πουβλίον Οὐίγγυλιον Μαρώνος τὰ ΙΒ Βιβλία ἐν ἠρωϊκῷ τῷ μέτρῳ ἑλληνιστὶ ἐκφρασθέντα καὶ σημειώσεσι διηγεκῆσι διευκρινηθέντα*, τ. Α'-Γ', Πετροῦπολη 1791-1792.

στοιχεία. Ἡ χρήση τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου συνδέεται ὡσαυδήποτε μὲ τὴ μαθητεία στὴν Ἀθωνιάδα. Ἀκόμη καὶ τὸ ὅτι τὸ ἔργο ἀφιερώνεται στὸν πατριάρχη Σωφρόνιο δὲ φαίνεται νὰ εἶναι τυχαῖο. Ἦδη τὸ 1772 ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης ἀφιερώνει στὸ Σωφρόνιο, τότε πατριάρχη Ἱεροσολύμων, τὴν ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Θεοδώρητου ἐπισκόπου Κύρου³¹. Ἡ ἀφιέρωση τοῦ ἔργου στὸν πατριάρχη Σωφρόνιο ἀκολουθεῖ βέβαια τὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς. Σκοπὸς τῆς ἀφιέρωσης ἦταν ν' ἀποκτήσει τὸ ἔργο πρόσθετη αἴγλη. Ὑπάρχει φυσικὰ ἡ πιθανότητα ἡ ἀφιέρωση νὰ σκόπευε στὴν ἀποκόμιση κάποιου προσωπικοῦ ὀφέλους, αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξακριβωθεῖ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση. Ἡ καταδίκη τῶν καθολικῶν ἐξάλλου — ἀρκετὰ ὀξεῖα — καὶ ἡ ἀπαρίθμηση τῶν ἀποκλίσεων τους ἐπὶ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα μᾶς φέρνει στὸ νοῦ τὴν «Κατὰ Λατίνων» ἐπιστολὴ τοῦ Βούλγαρη³². Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ διδασκαλία τῶν νεωτεριστικῶν ἰδεῶν καὶ τῆς δυτικῆς σκέψης δὲ φαίνεται νὰ ἄγγιξε αὐτὸν τὸν μαθητὴ τοῦ Βούλγαρη. Μόνο ἴσως ἡ ἀναφορὰ στὴν «ὕδρῳγειο σφαῖρα» (στ. 444) ὑπαινίσσεται τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴ σκέψη τοῦ δασκάλου³³ καὶ ὀρισμένα ἄλλα ἐπιμέρους στοιχεῖα ποῦ ἔχουν ἤδη ἀναφερθεῖ. Ὅσο γιὰ τὶς ὑπόλοιπες πηγές τοῦ ἔργου, ὁ ἴδιος ὁ Τροχάνης μᾶς τὶς ἀναφέρει στὰ σχόλιά του: πέρα ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὴν Ἀγία Γραφή, ἀναφέρονται ὁ Ἡσίοδος, ὁ Ἴπποκράτης, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Θεμιστιος, ὁ Ψελλός, ὁ πατριάρχης Φιλόθεος, ἡ γραμματικὴ τοῦ Γαζῆ. Πηγές λίγο ὡς πολὺ γνωστὲς σὲ ὅλους τοὺς «ἐλληνομαθεῖς» λόγιους τῆς ἐποχῆς στοὺς ὁποίους συγκαταλέγεται.

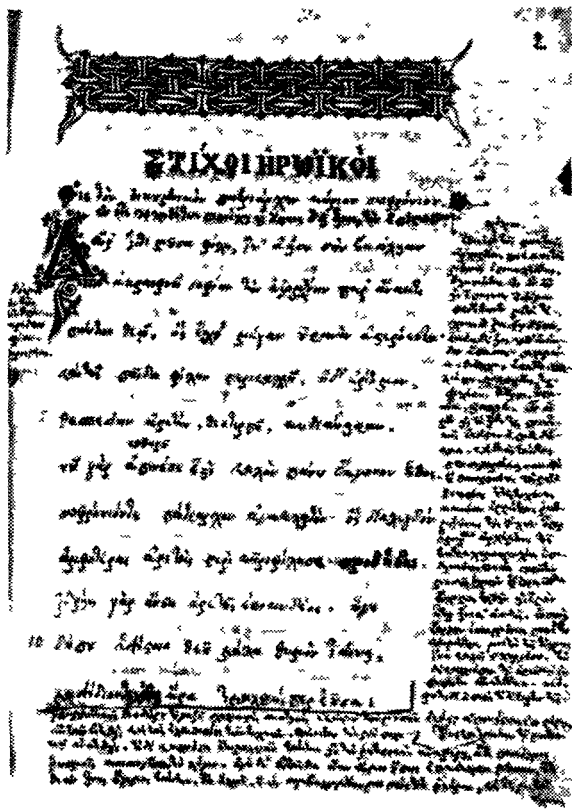
Ὅπως αὐτὸς τὸ ὄνομα τοῦ Ἐμμονουῆλ Τροχάνη δὲ μπορεῖ νὰ σταθεῖ πλάι στίς μεγάλες μορφές τῆς περιόδου, ποῦ σημάδεψαν μὲ τὸ ἔργο τους τὸ πέρασμα σὲ μιὰ ἄλλη ἐποχὴ. Ἡ ἀκτινοβολία τῆς δυτικῆς σκέψης καὶ τὸ συνυφασμένο μ' αὐτὴ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ποῦ κάνουν ἔντονη τὴν παρουσία τους ἐκεῖνα τὰ χρόνια, φαίνονται νὰ μὴν τὸν ἀγγίζουσιν ἢ τοῦλάχιστον νὰ μὴν τὸν κερδίζουν. Ἀντίθετα, ὅπως τόσοι ἄλλοι «ἡσσο-

31. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, ἔκδ. Louis Petit et Hubert Pernot, τ. Β', Paris 1928, σ. 92, ἀρ. 695.

32. *Κατὰ Λατίνων στηλιτευτικὴ ἐπιστολὴ συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ ἀοιδίμου κ. Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου, καὶ συντόμως ἀπαριθμοῦσα τὰς Λατίνων μίαν πρὸς μίαν καινοτομίαν* Κων/πολι 1849.

33. Ἡ λέξι συναντᾶται πρώτη φορά τὸ 1760 στὸν Γ. Φατζέα, *Γραμματικὴ Γεωγραφικὴ*. Ἐπίσης στὸ Βούλγαρη, *Περὶ συστήματος τοῦ πατρὸς ἐπίτομος ἔκθεσις σαφῶς ὡς οἶόν τε ἐκ διαφόρων φιλοσόφων ἐρανισθεῖσα*, Βιέννη 1805, σ. 2, 13. Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε βέβαια τὸ 1805, γράφτηκε ὅμως «τοῦ Βουλγάρου ἱεροδιακόνου ἐπι δντος καὶ σχολαρχοῦντος ἐν τε Ἰωαννίνοις καὶ ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀκαδημίᾳ». Πβ. ἐπίσης Στ. Κουμανοῦδης, *Συναγωγὴ νέων λέξεων ἀπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Προλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἀθήνα 1980.

νος) σημασίας σύγχρονοί του λόγιοι παραμένει προσκολλημένοι στην ἀρχαία παράδοση καὶ τὴν ὀρθόδοξη κοσμοθεωρία. Τὸ ποίημά του «Στίχοι Ἡρωϊκοί» δίνει τὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων ἐνὸς μέσου δασκάλου τῆς ἐποχῆς. Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τόσα ἔργα ποῦ δὲν ἐκδόθηκαν, ἀλλὰ ἔμειναν χειρόγραφα σὲ κάποια βιβλιοθήκη. Ὑπῆρξαν ὅμως καρπὸς μιᾶς πνευματικῆς ἀνησυχίας καὶ τῆς θέλησης γιὰ κάποια δημιουργία, παρόλο ποῦ ἡ μίμηση ἀποτελοῦσε γιὰ τοὺς συγγραφεῖς τους τὸ κατεξοχὴν εὐκατὰ κατόρθωμα. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ διακρίνουμε κι ἐδῶ ἓνα νέο πνεῦμα ποῦ προέρχεται ἀπο τὸν συγκερασμὸ δύο τάσεων, τῆς παραδοσιακῆς στάσης καὶ τῶν νέων ἀναζητήσεων, ἔστω κι αν τὰ ποσοστὰ συμβολῆς διαφέρουν. Ἡ παράδοση εἶναι ἐδῶ κυρίαρχη ἀλλὰ ὀπωσδήποτε δὲν ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ παράγοντα.



«Στίχοι Ἡρωϊκοί», φ. 2^ο